

взаємодій. Сучасна ситуація заміни пропагандистських впливів на маніпулятивні зумовлена підтриманням конвенції демократичної цінності вільного вибору, що вимагає маскувати вплив. Маніпуляція - це цілеспрямована стратегічна соціальна дія, яка потрібна для здійснення соціального впливу та встановленні контролю над комунікативною ситуацією. Її соціокультурний характер полягає в маніпулюванні змістовними рисами комунікації в середовищі соціального дискурсу за допомогою вербальних та невербальних знаків, символів, ціннісних орієнтацій.

Список літератури

1. Коваль О.А. Маніпулювання релігійною свідомістю: сутність і засоби 2006 року / Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.11 / О. А. Коваль; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2006. - 18 с.
2. Мотузенко Б.І. Соціокультурні аспекти маніпулятивного впливу / Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Київський

національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 252 арк.

3. Любимый Я.В. Современное массовое сознание. Динамика и тенденции развития. - К.: Наук. думка, 1993. - 139 с.
4. Лимнатис Н. Манипулирование: сущность, проявление, пути снятия (философский и социально-политический анализ). - М.: Экономическая демократия, 2000. - 216 с.
5. Choukas M. Propaganda Comes of Age. - Washington, 1975. - 342 p.
6. Пирен М.І. Основи політичної психології: Навчальний посібник.. - Київ: Міленіум, 2003.-372 с.
7. Доценко Е.Л. Психология манипуляции. Феномены, механизмы и защита. - 3-е изд., исправ. и перераб. - СПб.: Речь, 2003. - 294 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. - М.: АСТ, 2008. - 352 с.
9. Киселева, Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. -160 с.
10. Бергсдорф В. Власть и язык: Исследование политической терминологии ФРГ // Язык и идеология. Реф. сб. АН СССР. - М.: ИНИОН, 1987. - 115 с.

О.В. Кононенко

МАНИПУЛИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННЫМ СОЗНАНИЕМ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

В статье рассматривается концептуализация понятия "манипулирование общественным сознанием" и определяется его социокультурная природа.

O. Kononenko

MANIPULATION OF PUBLIC CONSCIOUSNESS AS THE SOCIALLY CULTURAL PHENOMENON

The article is about the concept of determination "manipulation of public consciousness" and the exposition of its socially cultural nature.

УДК 1 (091)

Ю.О. Корбуш, пошукач

ІВАН ОГІЄНКО: ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВИМІРІВ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу особливостей духовних і релігійних характеристик буття українського народу в творчості І.Огієнка.

Вступ

Сучасні процеси духовного відродження України потребують звернення до її спадщини, до тих культурних надбань, які належать до славного минулого українського народу. Однією з видатних постатей в цьому плані є Іван Огієнко, у духовній діяльності - митрополит Іларіон, людина енциклопедичних знань. Свій природжений хист і талант він однаковою мірою успішно застосовував як геніальний вчений, богослов, педагог, письменник, перекладач, державний і громадський діяч. Важко сказати, в якій із названих сфер діяльності І.Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне беззаперечно: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження української нації, утвердження віри українського народу розвитку української мови та української культури загалом. На жаль, переважна більшість творів Івана Огієнка і сьогодні є недоступною для українського читача: знаходяться вони за кордоном (переважно в Канаді), а та незначна кількість, що видавалася у нас у 20-х роках, ще донедавна перебувала у спеціальних книгосховищах. Сьогодні ми маємо доступ лише до поодиноких праць цього геніального діяча української культури, освітянина, відомого українського бо-

гослова, що видаються останнім часом у нас і за кордоном. Як наслідок - відсутність серйозних досліджень багатогранного таланту цієї феноменальної постаті, особливо його діяльності в аспекті досліджень релігійних вірувань українського народу. Важливим завданням постає аналіз його творчої спадщини та діяльності для сучасного відродження духовних основ українського народу.

Метою статті є дослідження спадщини Івана Івановича Огієнка (1882-1972), яка стосується головних характеристик буття українського народу. Насамперед ідеться про філософсько-релігійний та освітянський доробок великого вченого. Його ідеї - це новаторство, наукова сміливість, ґрунтовність теоретичних положень. Цінності духу - це квінтесенція віковичних людських зусиль, радостей і мук, осягнень і страждань. У них - ціла галактика здобутого нелегкою працею і терпінням досвіду. Такі цінності сьогодні можуть слугувати правдивим, автентичним критерієм оцінки творчості й діяльності наших попередників, у тому числі й митрополита Іларіона, блискуча спадщина якого в українській культурі залишається яскравою зіркою.

Ступінь розробленості теми

Актуалізація Огієнкової тематики також спричи-

нила значну кількість наукових розвідок у вигляді монографій, статей, оглядів, нарисів тощо. Харизма, притаманна особистості вченого, зробила його творчий доробок чи не найпопулярнішим серед вітчизняних науковців. За 1991 – 2007 рр. в Україні було захищено понад 10 дисертацій, присвячених розгляду поглядів українського мислителя в різних галузях гуманітарного знання.

Сьогодні ми можемо виділити такі напрями в огієнкознавстві: історичний, філософський, релігієзнавчий, освітянський, педагогічний, філологічний, мовознавчий, джерелознавчий тощо. Різноманітність проблематики, ґрунтовністю опрацювання наукової спадщини вченого, українських та зарубіжних архівних джерел, об'єктивністю оцінки постаті І.Огієнка характеризуються праці В.Ляхощького, А.Марушкевич, Є.Сохацької, З.Тіменика, М.Тимошика, І.Тюрменко та ін. Подаючи переважно монографічні дослідження вищезазначених вчених, слід наголосити, що ними далеко не обмежується весь потенційний список огієнкознавців, який утілюється у значній кількості наукових статей, надрукованих у наукових збірниках, часописах, газетах тощо.

Сьогодні в огієнкознавстві виникають наступні проблеми:

- 1) дослідження праць українських вчених;
- 2) написання фундаментальної інтегрованої праці про Івана Огієнка, яка б розкривала його творчу спадщину як цілісний феномен у нерозривній єдності ментальності та буття, харизмі його особистості та силі духу.

У сучасному огієнкознавстві можна прослідкувати певну динаміку досліджень. Сплеск наукових праць, навіть, так званий «огієнкознавчий бум», як зазначає українська дослідниця І.Тюрменко [4], припав на другу половину 90 – х років ХХ ст. – між тисячоліть, упродовж якої йшло накопичення матеріалів щодо творчої спадщини І.Огієнка в релігієзнавстві, філософії, теології, мовознавстві, філології, педагогічних розвідках та ін. Така ситуація пояснюється тим, що архівний матеріал із вітчизняних архівів, на сьогодні, в переважній більшості, виявлений і опрацьований, а наукові праці І.Огієнка не є такими раритетними, як на початку 90 – х років ХХ ст., коли вченого знало тільки вузький коло загал, та й саме ім'я І.Огієнка було просто під забороною [4, с.5].

Парадокс пострадянського часу початку 90-х рр. яскраво засвідчив, що характерна ознака радянської системи – «залізна завіса», була розповсюджена не лише на зовнішньополітичні відносини, а й на інтелект, духовність, релігійні вірування, ментальність; за інерцією ще слугувала за внутрішнього цензора, була мірилом консервативного мислення, віддаючи тим самим «розважливим» ученим від огієнкової тематики.

Слід зазначити, що «огієнкознавчий бум» - це в певному сенсі – відкриття, вибух. Прорив у дослідженні творчості І.Огієнка дуже швидко заповнив ті прогалини української культури, релігії, історії, літератури, мови до яких був причетний Іван Огієнко, але з політичних причин був викреслений із різних галузей суспільного життя.

З початку 90- х років минулого століття українськими дослідниками зроблено перші важливі кроки,

спрямовані на дослідження різних сторін біографії та творчої спадщини Івана Огієнка. У зв'язку з цим ті чи інші питання підняли Т.Г.Горбаченко, М.І.Киришко, А.М.Колодний, Т.І.Колотило, Л.Г.Конотоп, А.О.Копилов, В.П.Ляхощький, В.С.Лозовий, А.А.Марушкевич, В.О.Пашенко, Є.І.Сохацька, З.І.Тіменик, Р.М.Трачук та ін.

Говорячи про стан речей в українському огієнкознавстві сьогодні, треба зазначити, що для фундаментального дослідження формату постаті І.Огієнка вже підготовлений достатній ґрунт: опрацьований і узагальнений фактологічний матеріал, визначено його місце в релігійно-культурному, національно-державному житті України.

Постать митрополита Іларіона відкривається у трьох найважливіших вимірах, кожен із яких не тільки висвічує сутність його вчення, а й у дивовижний спосіб утілює заповіді свого часу. Це – покликання, патріотизму, універсалізму. У всьому, що здійснив цей великий українець, у всьому, що залишив він по собі як духовний спадок, бачимо втілення унікальної цілісності характеру, світогляду та віри, те, що Іван Франко свого часу називав «цілим чоловіком». Звідси, очевидно, народжувалася гідна подиву, певність у собі, що так само була необхідною умовою гідної самореалізації цієї не буденної свідомості.

Особливу увагу І.Огієнко приділяє дослідженню ритуалу та обряду в процесі становлення вірувальних установок. На його думку, вони є способами зміни і контролю релігійної свідомості. Культурна діяльність спрямована не на зміни зовнішнього світу, а на формування внутрішнього світу людини. Така діяльність органічно входить до православної релігії. Загалом, зазначає І.Огієнко, християнізація зумовила зміни у етноментальності українців, а християнство як релігія розширила загальнокультурні обрії для українського народу. Україна, за його думкою, опинилася на зламі двох культур, - східної та західної, зміни відбулися не тільки в політичному, економічному, соціальному житті українського народу, але і в його релігійному житті.

В зв'язку з цим І.Огієнко в праці «Українська церква» зазначає, що «...не було мирного поширення християнства – його ширили вогнем та мечем. І зусиллями декількох віків християнство таки поширили серед українського народу. Але поширили в основному номінально та зовнішньо – народ таки лишався при своїй батьківській вірі, рахуючи християнство вірою тільки панською. А пізніше, коли народ наш до певної міри таки засвоїв собі головні основи християнства, він, проте, не кинув і старої віри, особливо дрібніших рис її, і витворив цікаве особливе двоєвір'я: поєднання християнства з своєю давньою вірою, залишки якої ще й сьогодні скрізь знаходимо в нашого народу...» [3, с. 64 – 65].

Плин часу тільки загострював зламовий чинник, який поступово перетворювався на смертельну рану самобуття та духовного відчуження, що століттями розділяло українців, як представників чужих етносів, різних держав, ворогуючих конфесій тощо. Українство, розділене територіальне, політично, релігійно, соціально, - втрачало відчуття духовної єдності.

Багатомановість зламових чинників залишила, безперечно, помітний слід в усіх нюансах характеру українця та духовно-релігійних вимірах національ-

ного життя, що, в свою чергу, не могло не позначитися і на сучасній історії українського народу. Йдеться про відсутність сталого уявлення про державницькі традиції в українському менталітеті, що підкреслював Іван Огієнко. Як наголошують сучасні українські дослідниці Л.Конотоп і З.Швед, «питання національної ідентичності тісно пов'язані з суспільно-історичними та культурно-релігійними складниками національного буття. Цей зв'язок найяскравіше презентує себе в так звані періоди національного пробудження та самоусвідомлення. Кожен з цих періодів формує свій тип культури, в якому виявляються найважливіші ідеї

епохи. Коли культура, відповідаючи на вимоги часу, виробляє нові смисли, вона водночас зберігає в традиції вже усталені культурні смисли. В цьому зв'язку релігія, як джерело позачасових ціннісних орієнтирів спільноти, набуває особливого значення. Вона визначає національну єдність із середини, що дає змогу членам даної спільноти усвідомлювати свій зв'язок з минулим та сучасністю, а також бачити перспективу. Своєрідність у ставленні та переживанні традиції надає цьому феномену нових ознак, які допомагають пристосувати досвід до вимог часу» [1, с. 314 – 315].

Саме в цьому плані слід підкреслити значення формування свідомості кожної людини, свідомості нації. Свідомість стає тією призмою через яку відображаються погляди тієї чи іншої спільноти на власну сутність. Самоусвідомлення себе як своєрідної спільноти дає можливості для нації вибудувати національні ідеї та принципи, які покликані обґрунтувати її право на існування. Саме тому Іван Огієнко надавав такого значення формуванню самосвідомості українського народу, його самоідентифікації [2].

В історії національних спільнот існують приклади того, як релігійна єдність та використання релігійних традицій допомогли не тільки усвідомити себе, а й випрацювати національно-консолідуючі та національно-зберігаючі механізми в середині самої спільноти. Надаючи нового змісту певним релігійним догматам, створювались умови для творчого розвитку своїх власних консолідуючих ідей українського народу.

Особливу увагу митрополит Іларіон також приділяв соціальним умовам життя українського народу. Коли проблеми повсякденності ставлять перед спільнотою питання, що потребують свого негайного вирішення, ця громада повинна відшукати спосіб відповіді на вимоги часу відповідно до стереотипів національної культури, які склалися віками.

Але коли традиція неспроможна задовольнити таку потребу, спільнота повинна розробляти нові підходи, що з плином часу стануть складниками традиції. Згідно з ученням Івана Огієнка, такі завдання, зазвичай, вирішували лідери, творчі люди, які, з одного боку, могли бути консервативними, але, з іншого, – репрезентували здатність нації до творчих процесів, до розгортання власної духовності. У цьому зв'язку релігія через ритуали, обряди виявляє такий зв'язок між лідерами та спільнотою, між традицією та потребами часу, що сам народ виступає як цілісне утворення, як єдність у вчинках, позиціях, світоглядних орієнтаціях.

Нові підходи фіксуються у стереотипах світоба-

чення та світовідношення, обрядових діях і звичаях, у такий спосіб, набувають ознак нормативності, а колективний досвід, про який писав І.Огієнко, визначає особливості ставлення до світу, особливості світовідношення українського народу.

Дослідження національних особливостей мусять ґрунтуватися на усвідомленні того, що кожен з чинників, який впливає на їх появу, становлення та розвиток, має розглядатися в контексті конкретної історичної доби, без перебільшення значення того або іншого чинника, а також у безпосередньому зв'язку з іншими чинниками, до яких належать певні ідеї, вчення, концепції, окремі творчі особи.

Головною ознакою, що відрізняє націю від етносу є, на думку українського мислителя, усвідомлення людьми ідеї цінності нації, значення її духовних традицій. Нація як така відрізняється від будь-якої іншої спільноти саме тим, що вона є не тільки етнічною єдністю, а саме тим, що вона усвідомлює власну єдність. У процесі генези нації відбувається усвідомлення національної єдності, що стає головним надбанням культури, яке має всі ознаки культурних смислів як таких. Іван Огієнко зазначає, що демократизм національних традицій, культура і мова Київської Русі займали домінуючі позиції, як у Литовсько-Українську добу (Велике Князівство Литовське), так і в історії Галицько-Волинської держави, існування і розвиток якої пов'язані з боротьбою українського народу за власну релігію, за збереження культурних традицій, за національну державну незалежність [2, с. 89].

Але український мислитель бачив і занепад української культури, занепад релігії в часи існування тоталітарної держави. Український народ постав, зазначає І.Огієнко, колонізованим етносом, що, звичайно, не могло не позначитися на сфері релігійних організацій українства. Представником відсутніх суспільних інституцій, які могли б висвітлювати і реалізовувати національні інтереси, стала Церква, котра перебрала на себе на регіональному чи вузькомісцевому рівні роль чинника самозбереження та самовиявлення українців.

Відсутність канонічно оформленої української православної церкви спровокувала характерну відсутність ототожнення абсолютного збігу «ми» в контексті *релігійної спільноти* з відчуттям національного «ми».

Особливої гостроти ця проблема набула в часи Російської імперії, коли про українську автокефалію навіть думати не можна було, а самі українці стали провінційними «малоросами». Динаміка національної свідомості була порушена – національне почуття підмінилось і поглинулось релігійним, релігійне «ми» протиставлялося «ми» національному і навіть, виступало чинником самознищення і причиною «розпорошеності» українського народу.

Духовно-містичну синтезу землі, культури, духовності, релігії, політики доречно проілюструвати положеннями самого митрополита Іларіона, який вважав цю єдність найголовнішим фактором у життєдіяльності української нації. Ідея нації має певний зміст, який характеризується з боку її своєрідності. Вона виконує певні функції в суспільстві, зокрема підтримує духовно-культурний розвиток нації та стає підґрунтям для самоідентифікації як окремих представників україн-

ської спільноти, так і самої спільноти в цілому.

Однією з особливостей інтерпретацій націогенезу в українській філософсько-релігієзнавчій думці є звернення до духовних вимірів буття національної спільноти. Безперечно, що на формування духовності великий вплив має така традиція або традиції, що накопичуються у суспільно-історичному досвіді. Звертаючись до проблем творення національної ідеї, митрополит Іларіон, природно, не оминув роль ментальності в цьому процесі. Спосіб осягнення людиною буття може мати різні форми (емоційна, раціональна, інтуїтивна). Ментальність можна відрізнити від національної свідомості в тому аспекті, що вона є несвідомою формою збереження стереотипів світосприйняття та світорозуміння.

Національна свідомість репрезентує уявлення про власну спільність, яка базується на духовній спорідненості, що сягає найістотніших глибин міфологічної, естетичної та морально-етичної чуттєвості. Ментальність як особлива сукупність незапитаних смислів, зміст яких оцінюється та змінюється залежно від умов повсякденного життя та вимог спільноти, суспільства, стає джерелом культурної, релігійної, історичної динаміки.

Духовність за своїм змістом спрямована на цінності, вона також передбачає здатність кожної людини вибудовувати власне життя відповідно до цих цінностей. Моральність, натомість, лежить в основі духовності, має декілька джерел для власного розвитку, формування, серед яких важливе місце посідають внутрішні та зовнішні чинники буття особи та її ментальність народу.

Релігія як феномен, що діє в суспільному організмі, має безпосередній вплив на формування культурних особливостей та духовності етнічної спільноти. Окрім того, національні ознаки релігії, що формуються під впливом географічних, суспільних, історичних, економічних, соціокультурних особливостей буття народу, відіграють, зазначає Іван Огієнко, важливу роль у формуванні ментальності народу.

Ментальність як психологічна особливість зумовлена культурною своєрідністю тієї чи іншої нації, знаходить своє втілення в особливостях бачення і тлумачення світу, в ставленні до нього. Вона здатна зберегти національні образи, призначенням яких стає обґрунтування національних ідей. Духовність особи як світська, так і релігійна спираються на моральність, це може розумітися як процес самовизначення, самоідентифікації, самовияву людини в світі, як формування та розгортання високих духовних цінностей.

Іван Огієнко, у духовній діяльності - митрополит Іларіон, людина енциклопедичних знань. Свій народжений хист і талант він, однаковою мірою, застосував як геніальний вчений, талановитий філософ, релігієзнавець, теолог, видатний мовознавець, літературознавець, письменник, перекладач, державний і громадський діяч. Важко сказати, в якій із названих сфер діяльності Іван Огієнко залишив

найпомітніший слід. Одне є, безперечно, важливим - систему його поглядів не можна подрібнювати, окремо аналізувати один з її аспектів, без пов'язаності з іншими. Справа в тому, що тому ми і кажемо: «система», що, в нього, наприклад, релігійні погляди органічно пов'язані з його культурними положеннями, із соціальними, мовознавчими, етичними, педагогічними та ін. аспектами творчості видатного українського мислителя.

Висновки

У вченні Івана Огієнка можна виділити релігійний спосіб мислення, який містить у собі цілісність емоцій, почуттів, думок і прагнень людини, причому - емоції є ґрунтом для становлення релігійного способу мислення. На думку українського мислителя, релігійна свідомість містить у собі: релігійний спосіб мислення, релігійний світогляд, релігійну мову, релігійну віру та релігійний досвід. Релігійна свідомість виступає на двох рівнях власного вияву - на індивідуальному та колективному. Православна релігія більшою мірою є, як вважає І.Огієнко, - релігію «колективною», що пов'язано з процесами формування дохристиянських вірувань українського народу - ідея «сумісної молитви», «колективне звернення» до Бога та ін.

Категорія «краси» є однією із центральних категорій у вченні українського мислителя. Він, як і представники філософської й теологічної думки доби Середньовіччя, вважає, що Бог є вищою мудрістю, вищим благом, вищою красою, але водночас підносить ідеал людини до найвищого Божественного творіння.

У своєму вченні Іван Огієнко продовжує традиції загальноєвропейського культурного середовища, що має своєю основою християнську традицію і традиції античності. Картина світу розглядається ним і характеризується як краса Всесвіту, гармонія переживання героїв, Бог виступає як естетичний ідеал - усе це уособлює поняття «Божественного» у його творчій спадщині. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого і важкого життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження української культури, освіти, релігії, мови, літератури, української нації загалом

Список літератури

1. *Конотоп Л.Г., Швед З.В.* Слов'янська релігійна філософія: головні особливості та динаміка руху ідей /Л.Г.Конотоп, З.В.Швед. - Навчальний посібник. - К.: Літера ЛТД, 2006. - 320 с.
2. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І.Огієнко.- К.: Абрис, 1991. - 342 с.
3. *Огієнко І.І.* Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т.: Т. 1 - 2. / І.Огієнко.- К.: Україна, 1993. - 284 с.
4. *Тюрменко І.І.* Сучасне вітчизняне огієнкознавство: парадигма розвитку та перспективи досліджень /І.І.Тюрменко. - Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. - Науковий збірник. - Серія історична та філологічна. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. - С.4 - 10.

Ю.О. Корбуш

ИВАН ОГИЕНКО: ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-РЕЛИГИОЗНЫХ ИЗМЕРЕНИЙ БЫТИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА

Статья посвящена анализу особенностей духовных и религиозных характеристик бытия украинского народа в творчестве И.Огиенко.

Y. Korbush

IVAN OGIYENKO: THE PECULIARITIES OF SPIRITUAL-RELIGIOUS DIMENSIONS OF UKRAINIAN NATION'S BEING

The article is devoted to analyze the differences in mental and religious characteristics of the being of Ukrainian's in Ogienko's creation.